

De internationale aanpak tegen cyberpesten.
Een overzicht van wetenschappelijke studies
waarin programma's rond cyberpesten
geëvalueerd worden.

Deze white paper maakt deel uit van het 'Friendly ATTAC' onderzoeksproject. 'Friendly ATTAC' (Adaptive Technological Tools Against Cyberbullying) is een vierjarig interdisciplinair onderzoeksproject dat gefinancierd wordt door het IWT (Agentschap voor Innovatie door Wetenschap en Technologie). Het doel van het project is om na te gaan op welke manier technologische middelen kunnen worden ingezet in gezondheidsinterventies rond cyberpesten bij jongeren.

Het onderzoeksconsortium bestaat uit vier partners:

UNIVERSITEIT ANTWERPEN, ONDERZOEKSGROEP MIOS

Prof. Dr. Heidi Vandebosch (promotor)
Prof. Dr. Karolien Poels (promotor)
Dr. Katrien Van Cleemput (project manager)
Gie Deboutte (verantwoordelijke contacten stakeholders)
Sara Bastiaensens (onderzoeker)

UNIVERSITEIT GENT, ONDERZOEKSGROEP FYSIEKE ACTIVITEIT, FITHEID EN GEZONDHEID

Prof. Dr. Ilse Debourdeaudhuij (promotor)
Ann DeSmet (onderzoeker)

VRIJE UNIVERSITEIT BRUSSEL, ONDERZOEKSGROEP WISE

Prof. Dr. Olga De Troyer (promotor)
Frederik Van Broeckhoven (onderzoeker)
Edgar Omar Cebolledo Gutierrez (onderzoeker)

HOGESCHOOL WEST-VLAANDEREN, ONDERZOEKSGROEP ELIT

Ing. Koen Samyn (promotor)
Dr. Ir. Sofie Van Hoecke (promotor)
Olivier Janssens (onderzoeker)

Voor meer informatie over het project, zie:

www.friendlyattac.be

Friendly Attac

FriendlyATTAC

info@friendlyattac.be

Inhoudstafel

Inleiding	p.4
De evaluatie van programma's tegen cyberpesten	p.4
Bespreking programma's	p.5
Programma's met cyberpesten als hoofdfocus	p.5
Programma's met pesten als hoofdfocus	p.10
Programma's breder dan pesten en cyberpesten	p.12
Conclusies	p.14
Voetnoten	p.16
Bronnen	p.17
Appendix. Systematische zoektocht naar programma's tegen cyberpesten	p.19
Inclusiecriteria	p.19
Systematische zoektocht	p.19
Resultaten zoektocht	p.20

Inleiding

In het wetenschappelijke onderzoek naar cyberpesten^[1] wordt steeds meer aandacht besteed aan de bestrijding van het fenomeen. Aanvankelijk beperkten onderzoekers zich voornamelijk tot het aanreiken van aanbevelingen voor de verschillende betrokkenen, zoals beleidsmakers, scholen, leerkrachten, ouders, jongeren zelf.... Dit deden ze op basis van hun bevindingen binnen hun onderzoeksveld van bijvoorbeeld pesten, schoolgeweld, of internetgebruik van jongeren.... Meer recent zijn onderzoekers ook betrokken bij de ontwikkeling en de evaluatie van volledige interventiepakketten tegen cyberpesten. Deze pakketten of 'programma's' combineren meestal een veelheid aan initiatieven (bv. een lessenspakket, een themadag, groepswork door leerlingen, een film, enz.), die tezamen worden ingezet om de vooropgestelde doelstellingen te bereiken. Ze zijn bovendien gebaseerd op psychologische en communicatiewetenschappelijke theorieën over hoe het gedrag van mensen veranderd kan worden door gebruik te maken van bepaalde 'methoden'. Zo kan een methode als 'modelling' – waarbij het juiste gedrag in een video of 'live' in het klaslokaal wordt getoond - bijvoorbeeld worden gebruikt om vaardigheden aan te leren. In deze white paper geven we een overzicht van de wetenschappelijke studies waarin bestaande interventiepakketten tegen cyberpesten geëvalueerd worden. Het overzicht werd gemaakt in de context van het Friendly ATTAC project (IWT-SBO). Het doel van dit project is om een digitale tool tegen cyberpesten te ontwikkelen. Op termijn zal de tool ook ingebed worden in een breder programma tegen (cyber) pesten. Dit overzicht helpt ons een idee vormen van wat er reeds bestaat wat betreft programma's tegen cyberpesten, welke van deze programma's ook effectief cyberpesten bestrijden en hoe onze interventie complementair kan zijn aan deze programma's.

De evaluatie van programma's tegen cyberpesten

Een evaluatieonderzoek bestaat idealiter uit twee luiken: een procesevaluatie en een effectevaluatie (Brug & van Assema, 2007). In een procesevaluatie wordt nagegaan of het programma goed uitgevoerd werd, of het geapprecieerd werd, en of het bij de juiste mensen terecht kwam. Een dergelijke evaluatie geeft inzicht in waarom een programma wel of niet gewerkt heeft, en wat er aan verbeterd kan worden. Bij een programma rond cyberpesten zal men bijvoorbeeld nagaan of de gebruikte materialen op jongerenmaat zijn: wekken ze interesse op? , worden ze begrepen? zijn ze relevant? Bij een programma dat in scholen doorgevoerd wordt, zal ook nagegaan worden in welke mate de directie/leerkrachten een goede werking van het programma bevorderen of hinderen: zijn ze bereid om met het programma aan de slag te gaan?, hoe vullen ze de lessen concreet in?, zien ze een meerwaarde in het programma?

In een effectevaluatie wordt nagegaan of men met het programma een gewenst effect heeft bekomen bij de deelnemers. Bij een programma rond cyberpesten zal men bijvoorbeeld kijken of het bewustzijn over cyberpesten is toegenomen, of het

inlevingsvermogen van de leerlingen is verhoogd, of de leerlingen meer strategieën kennen om het slachtoffer te steunen en de pestkoppen te ontmoedigen, of hun weerbaarheid verhoogd is en of het klimaat in de scholen verbeterd is. Daarnaast zal men ook nagaan of er effectief minder gecyberpest wordt. Bij een effectevaluatie wordt meestal gewerkt met een experimentele groep en een controlegroep waarbij een voormeting (pre-test) en een nameting (post-test) afgenomen wordt. Aan de hand van statistische technieken wordt dan nagegaan of er een statistisch significant verschil is tussen deze metingen. De experimentele groep is de groep die het programma over cyberpesten volgt en de controlegroep is een vergelijkbare groep die in dezelfde periode geen programma over cyberpesten of een gelijkaardige thema volgt. Idealiter worden de leerlingen willekeurig aan één van de twee groepen toegewezen. In de voor- en nameting kan men zaken bevragen zoals de kennis over cyberpesten, de houding ten opzichte van cyberpesten... (de zogenaamde 'determinanten' van het gedrag). Daarnaast zal natuurlijk ook worden nagegaan hoe vaak jongeren betrokken geweest zijn bij cyberpesten als dader of slachtoffer in een bepaalde periode (bv. in de afgelopen drie maanden). Als er in de experimentele groep een grotere daling is voor cyberpesten in vergelijking met de controlegroep, dan kan men besluiten dat het programma effectief was in het verminderen van cyberpesten.

De negen studies die in deze white paper besproken worden, werden geselecteerd op een systematische manier (zie appendix). Vooraf werden criteria opgesteld waaraan studies moesten voldoen om opgenomen te worden: het betreft studies waarin programma's werden geëvalueerd die als doel hadden cyberpesten bij jongeren tussen 6 en 18 jaar te verminderen. Deze programma's moesten zich richten op de jongeren zelf en niet op bijvoorbeeld leerkrachten of ouders. Daarna volgde een brede zoektocht in wetenschappelijke databanken, aangevuld door andere zoekstrategieën (bv. persoonlijk contact, handmatig zoeken). De opgespoorde bronnen werden ten slotte door twee onderzoekers gescreend op basis van de inclusiecriteria. We bespreken eerst de programma's die cyberpesten als hoofdfocus hebben, vervolgens de programma's met als hoofdfocus pesten, en tot slot de programma's die breder gaan dan cyberpesten en pesten (bv. over coping strategieën en veilig internetgebruik).

Bespreking programma's

Programma's met cyberpesten als hoofdfocus

NONCADIAMOINTRAPPOLA ("LATEN WE NIET IN DE VAL TRAPPEN"), ITALIË (MENESINI, NOCENTINI, & PALLADINO, 2012; PALLADINO, NOCENTINI, & MENESINI, 2012)

INHOUD VAN HET PROGRAMMA

Noncadiamointrappola is een project tegen cyberpesten waarin 'peer education' centraal staat. 'Peer education' en 'peer support' modellen zijn gebaseerd op de veronderstelling dat leeftijdsgenoten van elkaar leren en een belangrijke invloed hebben op elkaars normen en gedrag. In een eerste fase van het programma moesten leerlingen een website ontwikkelen voor de uitwisseling van informatie over (cyber) pesten tussen leerlingen. Na de lancering van het project, waarbij de nodige informatie over (cyber)pesten gegeven werd, werden in elke klas vier online 'peer-educators' en

vier face-to-face peer-educators geselecteerd. Deze peer-educators namen deel aan een acht uur durende trainingsdag rond communicatievaardigheden, probleemoplossing en sociale vaardigheden in reële en virtuele interacties. De online peer-educators werkten dagelijks aan het forum van de website om het te controleren op nieuwe berichten, om vragen van gebruikers te beantwoorden en discussies te modereren. Dit deden ze volgens een rotatiesysteem, waarbij ze elk voor een periode van twee weken werkten. De face-to-face peer-educators hadden drie taken: een meeting met een andere klas organiseren om bewustzijn over (cyber)pesten te creëren, vergaderen met het lokale bestuur en de politie over hoe men de stad veiliger kan maken en een tv-programma over (cyber)pesten voorbereiden voor een lokale zender.

In een tweede fase werden een aantal nieuwe elementen toegevoegd aan het programma. Er werd meer aandacht besteed aan de rol van het slachtoffer en het belang van steun geven aan slachtoffers. Er werd ook meer moeite gedaan om bijstanders en leerkrachten erbij te betrekken. Verder werd de rol van de face-to-face peer educators wat gewijzigd; zij moesten een kortfilm over cyberpesten, een gids over veilig gebruik van e-mail en sociale netwerksites en een poster over cyberpesten maken, om zo de klas meer te betrekken bij het project.

De website, de Facebookpagina en het YouTube kanaal van het Noncadiamointrappola programma zijn toegankelijk via volgende links:

- <http://www.squarciagola.net/cyberbullismo/>
- <https://www.facebook.com/pages/Noncadiamointrappola/191721934193310>
- <http://www.youtube.com/user/Noncadiamointrappola>

EFFECTEN: De eerste versie van het programma werd getest bij Toscaanse leerlingen tussen 14 en 20 jaar. De studenten waren verdeeld in drie groepen: een controlegroep (47 leerlingen), een experimentele groep die enkel een interventie kregen rond het verhogen van het bewustzijn rond cyberpesten (126 leerlingen) en een experimentele groep bestaande uit peer-educators (63 leerlingen). Er werd enkel een significante daling in cyberpesten gevonden voor de groep van peer-educators, en dan voornamelijk bij de jongens. De tweede versie van Noncadiamointrappola werd getest bij 375 Toscaanse leerlingen uit dezelfde leeftijdsgroep. Een controlegroep van 144 leerlingen werd vergeleken met een experimentele groep van 232 leerlingen (waaronder 42 peer-educators). In de experimentele groep was er een significante daling in het aantal slachtoffers en daders van klassiek pesten en ook in het aantal slachtoffers van cyberpesten. Verdere analyses toonden aan dat binnen de experimentele groep, er zowel voor de peer-educators als voor de andere leerlingen een significante daling was in het aantal slachtoffers van cyberpesten. Tot slot was er in de experimentele groep een stijging te merken van positieve 'coping-strategieën' (strategieën om met problemen om te gaan), zoals probleemoplossend te werk gaan, alsook een daling van negatieve coping-strategieën, zoals vermijdingsgedrag. Er werd echter geen significante stijging gevonden in het zoeken naar sociale steun, wat ook wordt beschouwd als een positieve coping-strategie.

PROCES: geen informatie beschikbaar

OPMERKINGEN M.B.T DE KWALITEIT VAN DE STUDIE: de leerlingen werden niet willekeurig toegewezen aan de experimentele groep of controlegroep. De klassen in de

experimentele groep werden geselecteerd door de leerkrachten.

HET CONRED CYBERBULLYING PREVENTION PROGRAM, SPANJE (DEL REY, CASAS, & ORTEGA, 2012; ORTEGA-RUIZ, DEL REY, & CASAS, 2012)

INHOUD VAN HET PROGRAMMA

Het Spaanse ConRed programma heeft als doel cyberpesten te voorkomen en te verminderen, maar wil jongeren ook aansporen om minder tijd te spenderen aan het gebruik van ICT en wil hen aanmoedigen om meer controle te houden over persoonlijke informatie die ze op het internet zetten. Het programma is gebaseerd op de theorie van normatief sociaal gedrag, die stelt dat het gedrag van mensen sterk beïnvloed wordt door hun perceptie van de sociale normen rond dat gedrag (Rimal & Real, 2003). Het ConRed programma zet in op drie doelen: 1) verbeteren van ICT-vaardigheden van studenten, vooral m.b.t. de vrijgave van persoonlijke informatie en risicovol internetgebruik, 2) bewustzijn creëren over de tijd die gespendeerd wordt aan ICT-gebruik, met aandacht voor verslavingsrisico's en 3) nadenken over de gevolgen van cyberpesten voor de slachtoffers, vanuit een moreel oogpunt en vanuit een gezondheidsoogpunt, waarbij de attitudes en het gedrag van anderen in vraag worden gesteld. In het ConRed programma moeten de leerlingen acht klassikale sessies doorlopen in een periode van drie maanden. In elk van deze sessies wordt gewerkt rond deze drie doelen. De laatste sessie bevat een quiz om de aangeleerde kennis nog te versterken. De inhoud van de lessen wordt ook gebruikt voor twee informatiesessies gericht op leerkrachten en een sessie voor de ouders en familie. Daarnaast voorziet het ConRed programma ook een schoolcampagne om bewustzijn te creëren, compleet met folders, posters, stickers,... en tips over correct internetgebruik en het vermijden van risico's.

Meer informatie over het ConRed programma is beschikbaar via:
<http://www.uco.es/laecovi/conred/>.

EVALUATIE M.B.T CYBERPESTEN

EFFECTEN: het ConRed programma werd geëvalueerd bij 893 Spaanse leerlingen tussen 11 en 19 jaar (595 in de experimentele groep en 298 in de controlegroep). In een eerste fase werd in de experimentele groep na het programma een daling gevonden in het aantal slachtoffers (significant) en daders (niet-significant) van cyberpesten. In een tweede fase bleek dat het programma een verschillende impact had bij jongens en meisjes. Bij jongens was ook het aantal daders significant gedaald in de experimentele groep, terwijl er bij meisjes geen significant verschil was tussen de controlegroep en de experimentele groep voor daderschap.

PROCES: geen informatie beschikbaar

OPMERKINGEN M.B.T DE KWALITEIT VAN DE STUDIE: de leerlingen werden niet willekeurig toegewezen aan de experimentele groep of controlegroep. Twee scholen vormden de experimentele groep, één school vormde de controlegroep.

MEDIENHELDEN (“MEDIAHELDEN”), DUITSLAND (SCHULTZE-KRUMBHOLZ, WÖLFER, JÄKEL, ZAGORSCAK, & SCHEITHAUER, 2012; SCHULTZE-KRUMBHOLZ, WÖLFER, ZAGORSCAK, & SCHEITHAUER, 2012)

INHOUD VAN HET PROGRAMMA

Dit Duitse programma is gericht op leerlingen van 12 tot 16 jaar en heeft als doelen competenties i.v.m. mediagebruik bij de leerlingen te verbeteren en cyberpesten te verminderen. Om cyberpesten aan te pakken wordt ingespeeld op online zelfbescherming ter preventie van cyberpesten, bewustzijn bijbrengen over de gevolgen van cyberpesten voor het slachtoffer en de dader en leerlingen aanmoedigen om slachtoffers van cyberpesten te helpen. Verder heeft het programma ook als doel leerlingen sociale verantwoordelijkheid bij te brengen en het klimaat en de normen in de klas te verbeteren. Het is de bedoeling dat ook de leerkrachten en de ouders erbij worden betrokken. Het programma is opgebouwd uit een lessenpakket dat in het curriculum van scholen kan worden geïntegreerd. Leerkrachten krijgen een specifieke training en beschikken over een uitgewerkte handleiding voor de lessen en een CD-ROM met daarop werkbladen e.d. voor de leerlingen.

Het programma werd uitgewerkt in twee versies: een curriculum met een les van 90 minuten per week gedurende 10 weken (lange versie) en een project-dag met vier sessies van 90 minuten (korte versie). Het curriculum (lange versie) is als volgt opgebouwd:

- Les 1: introductie over de voordelen en gevaren van nieuwe media
- Les 2: definitie en gevolgen van cyberpesten (kennis bijbrengen, bewustzijn creëren)
- Les 3: cyberpesten, gevoelens en perspectieven (empathietraining)
- Les 4: rollen en mogelijkheden om te reageren (rollenspel)
- Lessen 5-6: hoe kan je jezelf en anderen verdedigen op het internet? (“peer-to-peer tutoring”)
- Les 7: acties op gerechtelijk vlak (morele dilemma’s)
- Lessen 8-9: ouderavond (“peer-to-parent tutoring”)
- Les 10: reflectiequiz (opgedane kennis testen)

Voor de korte versie van het programma, de project-dag, werden lessen 1 t.e.m. 3 ingekort tot twee sessies, gevolgd door lessen 5-6 als derde sessie (met verkorte inhoud) en les 10 als vierde sessie. Elke les/sessie is opgebouwd uit een reflectiemoment om de inhoud van de vorige les te herhalen, gevolgd door het doornemen van de inhoud van de huidige les. Elke les wordt afgesloten met een ‘verkeerslichtspel’, waarbij situaties moeten beoordeeld worden aan de hand van groene, oranje en rode kaarten. Als huiswerk moeten de leerlingen na elke les een reflectieformulier invullen.

EVALUATIE M.B.T CYBERPESTEN

EFFECTEN: in 2010 en 2011 werden zowel de korte als de lange versie van het programma (met bijbehorende training voor de leerkrachten) geëvalueerd bij meer dan 600 Duitse leerlingen. Een groep van 207 leerlingen werd blootgesteld aan de lange versie van het programma en 146 leerlingen kregen de korte versie. Deze twee groepen werden vergeleken met een controlegroep van 301 leerlingen. Bij de leerlingen die het lange programma volgden was er een sterke daling in cyberpesten, een sterke stijging in empathie, een sterke stijging in zelfvertrouwen en een sterke stijging in welbevinden. Bij de groep die het korte programma volgde, waren de verschillen niet significant.

PROCES: 46,4% van de leerlingen vond het programma leuk tot heel leuk, 32,1% vond het deels leuk. De leerlingen apprecieerden voornamelijk de film, het computerwerk en de rollenspelen. Aspecten die ze minder leuk vonden waren dat het programma lang duurde en veel herhaling inhield, dat het onderwerp te eng was en dat ze veel vragenlijsten moesten invullen. Van de 7 leerkrachten die aan de procesevaluatie deelnamen, stond 75% positief tot heel positief ten opzichte van het programma.

OPMERKINGEN M.B.T DE KWALITEIT VAN DE STUDIE: er is geen informatie beschikbaar over hoe de leerlingen werden toegewezen aan de experimentele groepen of controlegroep.

DE QUALITY CIRCLES (QC) APPROACH, VERENIGD KONINKRIJK (PAUL, SMITH, & BLUMBERG, 2010, 2012)

INHOUD VAN HET PROGRAMMA

In de Quality Circles aanpak laat men groepjes van leerlingen in een stapsgewijs proces op zoek gaan naar de mogelijke oorzaken van (cyber)pesten en laat men ze oplossingen bedenken. Volgens de auteurs zijn QC's theoretisch geschikt om (cyber)pesten tegen te gaan omdat ze positieve relaties binnen de klas stimuleren en actieve deelname aan het schoolleven aanmoedigen. De leerlingen die deelnamen aan het programma werden uitgekozen door de directie. In de twee studies bespreken de auteurs hoe de QC aanpak tijdens twee opeenvolgende jaren werd toegepast in een Londense school. In het eerste jaar duurde het QC programma 12 weken, met telkens een les van 1 uur per week. In de eerste week werd een introductie gegeven met informatie en discussies over pesten en cyberpesten. In de volgende vijf weken werden vijf stadia van probleem-oplossing doorlopen: probleemidentificatie (met een survey op school), probleemanalyse met mogelijke oplossingen, keuze van de uit te werken oplossing (poll bij de leerlingen, stemmen verzamelen) en de voorbereiding van een video als presentatie van het uitgewerkte project (bekeken door een panel van leerkrachten e.d.). In week 6 werd het voorgestelde programma beoordeeld door het panel en werd feedback gegeven. Weken 7 tot 10 waren voorzien om het project verder uit te werken, compleet met materialen, waarna de groepjes in week 11 en 12 een presentatie over hun project moesten uitwerken en voorbrengen, gevolgd door een debriefing en evaluatie. In een tweede studie werd het programma gereduceerd van 12 naar 7 sessies, waarbij de algemene opzet behouden bleef.

EVALUATIE M.B.T CYBERPESTEN

EFFECTEN: de eerste versie van het programma werd getest bij 35 adolescenten tussen 11 en 14 jaar oud (leerjaren 7, 8 en 9), opgedeeld in zes QC's. De effectiviteit van het programma werd nagegaan door het aantal positieve en negatieve gedragsrapporten, opgesteld door de leerkrachten, te vergelijken voor en na de uitvoering van de QC Approach. In het eerste jaar dat de aanpak gebruikt werd, was er bij de deelnemende leerlingen in het algemeen een vermindering van het aantal negatieve rapporten en een stijging van het aantal positieve. In Jaar 8 (12-13) was er de hoogste stijging in positieve gedragsrapporten. In Jaar 7 (11-12) en Jaar 9 (13-14) was er een lichte stijging van het aantal positieve gedragsrapporten, maar in deze groepen was er ook een stijging van het aantal negatieve rapporten. Er worden in het artikel geen cijfers gegeven in verband met de grootte van de veranderingen. Voor het tweede jaar dat de aanpak gebruikt werd, zijn er geen resultaten beschikbaar over de effectiviteit.

PROCES: de leerlingen waren in het algemeen positief over de QC's en vonden dat hun tijd nuttig besteed was. Ze bleken te begrijpen wat het doel van de QC's was en vonden dat dit doel bereikt was.

OPMERKINGEN M.B.T DE KWALITEIT VAN DE STUDIE: er was geen controlegroep waarmee de resultaten van de experimentele groep vergeleken konden worden. Het is niet duidelijk in welke mate de gedragsrapporten van de leerlingen een reflectie vormen van het (cyber)pestgedrag van de leerlingen.

HET CLICK OFF PROGRAMMA, AUSTRALIË (TOSHACK & COLMAR, 2012)

INHOUD VAN HET PROGRAMMA

Het Australische Click Off programma heeft als doel kennis over cyberpesten en veiligheidsstrategieën bij te brengen en deelnemers te laten nadenken over de ontwikkeling van een goed beleid rond internetgebruik op school. Op het einde van elke Click Off sessie moesten de deelnemers in een dagboek bijhouden wat ze hadden geleerd.

EVALUATIE M.B.T CYBERPESTEN

PROCES: het programma werd kleinschalig toegepast en geëvalueerd bij vijf meisjes van de zesde graad (11 tot 12 jaar). Hun kennis over cyberpesten werd gepeild door hen voor en na het programma definities van cyberpesten te laten opstellen en deze te vergelijken met een wetenschappelijke definitie^[2]. Na het programma konden alle deelnemers in meerdere of mindere mate een betere definitie geven van cyberpesten dan voordien. In hun definities spraken alle deelnemers over het gebruik van communicatietechnologieën (vooral gsm en internet) als centraal kenmerk van cyberpesten. Verder konden alle meisjes na het programma correcte voorbeelden van cyberpesten geven. Verschillende deelnemers spraken ook over vijandelijk gedrag dat iemands gevoelens kan kwetsen, maar kenmerken als herhaaldelijk gedrag en de mogelijke betrokkenheid van groepen in plaats van individuen werden niet vermeld. Alle vijf meisjes zeiden dat het programma hen had geholpen om cyberpesten beter te begrijpen.

Elke deelnemer kon iets aangeven dat ze leuk had gevonden aan het programma: samenwerken in groep, schrijven, discussiëren, definities vormen, op het bord schrijven en de computer gebruiken. Vier van de vijf leerlingen gaven het programma een score van 10 op 10 (10= ik vond het programma leuk, 0= ik vond het programma niet leuk). Eén leerlinge gaf een score van 5 op 10.

OPMERKINGEN M.B.T DE KWALITEIT VAN DE STUDIE: deze studie werd slechts op zeer kleine schaal geëvalueerd. Er was geen effectevaluatie.

Programma's met pesten als hoofdfocus

HET KIVA PROGRAMMA, FINLAND (SALMIVALLI, KÄRNÄ, & POSKIPARTA, 2011)

INHOUD VAN HET PROGRAMMA

KiVa is een anti-pestprogramma dat op grote schaal wordt toegepast in Finse basis- en middelbare scholen. Het programma is gebaseerd op vorig onderzoek (onder andere van de auteurs), waarin pesten beschouwd wordt als een groepsfenomeen. Het

programma bestaat zowel uit algemene preventieve acties als uit specifieke acties om pestincidenten op te lossen. Tot de algemene acties behoren lessen (in de basisschool) en lesthema's (in de middelbare school), aangevuld met een computerspel voor de basisschool en een internetforum voor studenten van de middelbare school. De lessen voor de basisschool bestaan uit discussies, video's en oefeningen voor duo's en groepen. Voor de middelbare school zijn er verschillende thema's, waaronder groepsinteractie en groepsdruk, de mechanismen en gevolgen van pesten, de verschillende vormen van pesten en wat studenten kunnen doen tegen pesten. Zowel het computerspel als het internetforum zijn sterk verbonden met de inhoud van de lessen en de thema's en zijn bedoeld om studenten te motiveren en zo het leerproces te verbeteren. Ter ondersteuning van de algemene acties zijn er ook nog brochures voor de ouders en symbolen voor de school (KiVa posters en vesten voor personen die toezicht houden op de speelplaats). Om specifieke incidenten van pesten aan te pakken voorziet KiVa gesprekken tussen slachtoffer en pestkop, geleid door het KiVa team van de school, en gesprekken die bijgewoond worden door pro-sociale klasgenoten, geleid door de klasleerkracht.

Voor meer informatie over het KiVa programma: <http://www.kivaprogram.net/>

EVALUATIE M.B.T. CYBERPESTEN

EFFECTEN: het KiVa programma is op grote schaal geëvalueerd bij 5651 Finse leerlingen tussen 10 en 16 jaar. 78 scholen werden at random toegewezen aan de interventie-conditie (met het KiVa programma) of aan de controlegroep (zonder het KiVa programma). De eerste bevindingen met betrekking tot effectiviteit werden reeds in een vorig artikel besproken (zie: Kärnä et al., 2011). In dit artikel kijken de onderzoekers in welke mate het programma succesvol was in het reduceren van verschillende vormen van pesten, waaronder cyberpesten. De pre-test vond plaats in het schooljaar voor de interventie, de post-test in de maand mei van het volgende schooljaar. Uit de resultaten bleek dat, negen maanden na de start van het programma, het aantal slachtoffers van cyberpesten in de KiVA-scholen gedaald was met 36%, terwijl in de controlescholen het aantal slachtoffers gestegen was met 14 %.

PROCES: in het artikel dat hier besproken wordt, wordt geen informatie gegeven over het proces. In andere artikels over het KiVa project vinden we wel informatie over de implementatie van het project (Salmivalli & Poskiparta, 2012) alsook een evaluatie van het game dat binnen het programma gebruikt wordt (Poskiparta, Kaukiainen, Pöyhönen, & Salmivalli, 2012; boek in bestelling) . De implementatie van het programma was in het algemeen goed, maar nam wel af naarmate het schooljaar vorderde. In de testfase werden gemiddeld 8,7 van de 10 lessen effectief door de leerkrachten gegeven. Na de grootschalige verspreiding van het programma daalde dit tot 7,8 in het eerste jaar en 7,2 in het tweede schooljaar.

DE 'HAHASO' STRATEGIE (SALVATORE, 2006)

INHOUD VAN HET PROGRAMMA

De HAHASO strategie maakt deel uit van het 'Bully-proofing your school' programma van Bonds en Stoker (2000). 'HAHASO' staat voor 'Help –Assert Yourself –Humor –Avoid- Self-Talk – Own it'. Het programma van Bonds en Stoker is gebaseerd op de choice theory/reality therapy van Glasser. In deze studie test men enkel de HAHASO strategie, en dus niet het volledige 'Bully-proofing your school' programma bij de

leerlingen van een middelbare school in de VS. De leerlingen kregen vijf lessen over de HAHASO strategie.

EVALUATIE M.B.T. CYBERPESTEN

EFFECTEN: het programma werd geëvalueerd in één middelbare school in Connecticut (VS). Er werd gebruikt gemaakt van cluster sampling waarbij de clusters bestonden uit klasgroepen van leerlingen (telkens ongeveer 23 studenten). Ad random werden 6 klasgroepen toegewezen aan de experimentele groep en 6 klasgroepen aan de controlegroep. De resultaten worden besproken per klasgroep (en dus niet per individuele leerlingen). Uit de resultaten blijkt dat er geen daling was in cyberpesten voor klasgroepen die lessen kregen over de HAHASO strategie. Er kon ook geen verschil in sociale vaardigheden gevonden worden tussen de experimentele groep en de controlegroep.

PROCES: geen informatie beschikbaar

OPMERKINGEN M.B.T DE KWALITEIT VAN DE STUDIE: de resultaten worden weergegeven per klasgroep en niet per individuele leerling.

Programma's breder dan pesten en cyberpesten

BEST OF COPING (BOC) EN CYBER SAVVY TEENS (CST) PROGRAMMA'S, AUSTRALIË (CHI & FRYDENBERG, 2009)

INHOUD VAN HET PROGRAMMA

Het Best of Coping (BOC) programma focust op het aanleren van goede strategieën om met problemen (zoals cyberpesten) om te gaan. Het theoretische uitgangspunt van het BOC programma is dat er effectieve en niet-effectieve manieren zijn om met een probleem om te gaan ('coping strategieën'). In het programma leert men jongeren om effectieve coping-strategieën (zich zorgen maken, het probleem negeren, zichzelf de schuld geven...) te herkennen en te vermijden. Tegelijkertijd wil men jongeren meer gebruik leren maken van effectieve coping-strategieën (zich focussen op het oplossen van het probleem, zich focussen op het positieve, fysieke ontspanning) en strategieën waarbij men anderen gaat betrekken bij het probleem (sociale steun zoeken, professionele hulp zoeken...). Het programma bestaat uit 10 modules, aangeboden over een periode van 10 weken, en bevat een handleiding en een werkboek voor de leerlingen. Het Cyber Savvy Teens (CST) programma is erop gericht leerlingen vaardigheden bij te brengen rond veilig internetten en is bedoeld als 90-minuten durende aanvulling op het BOC programma. In deze aanvulling komen diverse onderwerpen aan bod: online ethiek, veiligheid op het internet, geloofwaardigheid van online informatie, strategieën voor omgaan met cyberpesten en probleemoplossende vaardigheden. Als materialen kunnen leerkrachten hiervoor beschikken over een werkboek voor de leerlingen, aangevuld met een CD-ROM.

EVALUATIE M.B.T. CYBERPESTEN

EFFECTEN: het doel van deze studie was het BOC-programma te evalueren en te kijken of de CST aanvullende module een positieve bijdrage leverde. Hiervoor werden leerlingen tussen 13 en 14 jaar verdeeld over drie groepen: een groep die aan het BOC programma deelnam met de bijkomende CST module (10 leerlingen), een groep die enkel de CST module kreeg (17 leerlingen) en een controlegroep die aan

geen van de programma's deelnam (23 leerlingen). De resultaten waren gematigd positief. Voor zowel het CST programma als voor het BOC+CST programma werd een daling gevonden in het gebruik van niet-effectieve coping-strategieën. Een stijging in het gebruik van effectieve coping-strategieën werd echter enkel gevonden voor de CST groep, terwijl een stijging in het betrekken van anderen bij het probleem enkel gevonden werd voor de BOC groep. Deze verschillen waren niet statistisch significant. Wel werd een kleine significante daling gevonden voor 'psychisch onwelbevinden' voor leerlingen in de CST en BOC+CST groep. Daarnaast was er zowel in de CST groep als in de BOC+CST groep een stijging in de bereidheid om cyberpesten te melden aan een volwassene. De leerlingen in de CST groep hadden wel meer vorderingen gemaakt dan de BOC+CST groep op vlak van het online posten van persoonlijke informatie.

PROCES: beide programma's werden goed ontvangen door de leerlingen. Het CST programma kreeg een gemiddelde score 7.09 op 10 (Standaardafwijking=1.22, 1= niet aangenaam, 10= zeer aangenaam) en het BOC programma kreeg een gemiddelde score van 8.25 op 10. Alle leerlingen (één antwoord ontbrak) gaven aan dat ze het programma zouden aanraden aan andere leerlingen en zeker aan leerlingen die onaangename ervaringen hadden met het internet.

OPMERKINGEN M.B.T DE KWALITEIT VAN DE STUDIE: de interventie werd slechts getest bij een kleine groep leerlingen.

DE PHILOSOPHY FOR CHILDREN (P4C), APPROACH, AUSTRALIË (TANGEN & CAMPBELL, 2010)

INHOUD VAN HET PROGRAMMA

De Philosophy for Children Approach (P4C) is een aanpak die steunt op filosofische methodes. Men wil kinderen aanmoedigen om zelf na te denken over bepaalde onderwerpen, om bepaalde vooronderstellingen in vraag te stellen en om in een open discussie te treden met andere kinderen over deze onderwerpen. De theoretische veronderstelling is dat de studenten zullen leren op basis van een combinatie van cognitief constructivisme en sociaal constructivisme.

EVALUATIE M.B.T CYBERPESTEN

PROCES: in deze Australische studie werd één school uitgekozen die al 13 jaar gebruik maakt van de P4C aanpak. In deze school krijgen de leerlingen een uur per week een aangepaste P4C les, waarbij discussie en sociale dialoog over verschillende onderwerpen centraal staan. Pesten wordt niet behandeld als een apart topic, maar komt wel vaak aan bod tijdens de discussies. De leerkrachten krijgen een speciale P4C-training, waaronder ook training i.v.m. pesten. Een groep van 35 leerlingen tussen 10 en 13 jaar uit deze school werd vergeleken met een groep 35 leerlingen uit een pool van 465 studenten uit niet-P4C-scholen, om te kijken of deze aanpak wel een invloed had op cyberpesten.

De resultaten waren negatief. De cijfers voor cyberpesten waren ongeveer gelijk voor de scholen met en zonder de P4C-aanpak. De leerlingen uit de P4C-school gaven zelfs veel vaker aan het slachtoffer te zijn van klassiek pesten dan de andere leerlingen.

OPMERKINGEN M.B.T DE KWALITEIT VAN DE STUDIE: er was geen voor- en nameting bij de P4C scholen en de controlegroep. De interventie werd slechts getest bij een kleine groep leerlingen.

Conclusies

In deze white paper werden wetenschappelijke studies besproken waarin de evaluatie van acht programma's tegen cyberpesten centraal staat. De programma's werden geselecteerd op basis van een systematische zoektocht in de wetenschappelijke literatuur. Een eerste vaststelling is dat er weinig programma's gevonden werden die voldeden aan de inclusiecriteria. Dit wijst er op dat het evalueren van programma's rond cyberpesten nog geen gangbare praktijk is. De wetenschappelijke publicatiekanalen zorgen hier echter wel voor vertraging. Op korte termijn worden nog publicaties verwacht over minstens drie programma's die tijdens het voorbije jaar (of het jaar daarvoor) getest werden: het Cyber Friendly Schools project (Australië), het Pestkoppentoppen programma (Nederland) en de Nederlandse versie van KiVa. In het overzicht konden geen Vlaamse of Belgische programma's opgenomen worden. Er zijn wel enkele programma's beschikbaar, bijvoorbeeld het lespakket 'Stop Cyberpesten' van ChildFocus, Vlindernet (vzw Zinloos Geweld), 'Pest@pen op school' (Lieve Van Orshaegen). Van geen van deze programma's is reeds een rapport over een wetenschappelijke evaluatie voorhanden.

Uit de beschrijvingen van de studies blijkt dat er een grote diversiteit is aan theoretische invalshoeken en specifieke methoden die in de programma's gebruikt worden. De resultaten zijn hoopvol, voornamelijk voor de programma's die zich specifiek richten op cyberpesten en pesten. Twee programma's bleken echter niet effectief in het bestrijden van cyberpesten: het P4C programma en lessen over de HAHASO strategie. Voor het P4C programma werden zelfs hogere cyberpestcijfers gevonden. Aangezien sommige pakketten ertoe kunnen leiden dat het pesten verhoogt - baat het niet, dan schaadt het wel - is het belangrijk voor organisaties om het juiste pakket te kiezen dat reeds op effectiviteit is geëvalueerd, of om zelf-ontwikkelde pakketten te (laten) evalueren.

Wat betreft de kwantitatieve effectevaluaties, kan een meta-analyse uitwijzen welke kenmerken van dergelijke programma's het meeste bijdragen aan de effectiviteit ervan. Voor programma's tegen cyberpesten werd nog geen dergelijke meta-analyse uitgevoerd^[3]. Uit een recente meta-analyse van programma's gericht op traditioneel pesten (Farrington & Ttofi, 2009), bleek dat programma's die bestonden uit meer elementen, die langer duurden en die intensiever waren voor leerlingen en leerkrachten, een sterkere daling veroorzaakten in pestgedrag. Ook in de programma's die beschreven worden in deze white paper blijkt dat effectieve programma's vaak verschillende programma-elementen combineren. Daarnaast gaat het ook vaak om programma's die wekenlang lopen en een hoge intensiteit hebben. In de Farrington & Ttofi -meta-analyse (2009) konden daarnaast ook specifieke programma-elementen geïdentificeerd worden die zorgden voor een sterkere daling in pestgedrag: opleidingen/vergaderingen voor ouders, beter toezicht op de speelplaatsen, disciplinaire methodes, klasmanagement, opleidingen voor leerkrachten, klasregels,... Programma's waarin gewerkt werd met peer-educatie leidden volgens meta-analyses uitgevoerd door Farrington en Ttofi (2009) tot een stijging in pesten. Uit het Noncadiamointrappola programma blijkt echter dat peer educatie effectief kan zijn bij het aanpakken van cyberpesten^[4]. In de meeste van de programma's over cyberpesten die in deze white paper besproken werden,

werd ook aandacht besteed aan aspecten van veilig internet, internetvaardigheden en online ethiek. Een interessante vraag voor verder onderzoek is of en in welke mate deze verschillende elementen, die specifiek zijn voor cyberpesten, bijdragen aan de effectiviteit van deze programma's.

Deze paper kwam tot stand in het kader van het Friendly ATTAC project (IWT-SBO project, www.friendlyattac.be). Eén van de einddoelen van dit project is om de digitale tool die binnen het project ontwikkeld zal worden, op te nemen in breder programma over (cyber)pesten. De tool is opgebouwd aan de hand van een planmatige aanpak voor het ontwikkelen van 'evidence-based' gezondheidsinterventies, namelijk het Intervention Mapping protocol. Het Intervention Mapping protocol maakt het mogelijk om op een systematische manier een combinatie van gedragsveranderingstheorieën te integreren in een programma. De tool zelf zal zowel aan proces- als effectevaluatie onderworpen worden. De eerste tests zullen plaatsvinden in een laboratoriumsetting, waarna tests in scholen zullen volgen.

Voetnoten

1. Cyberpesten is pesten via het internet of de gsm. Voor meer informatie over cyberpesten, zie white paper ‘Zes jaar onderzoek naar cyberpesten in Vlaanderen, België en daarbuiten: een overzicht van de bevindingen’, te downloaden via <http://www.friendlyattac.be/publicaties>
2. Definitie van Belsey (2006, p.8 in Toshack & Colmar, 2012): “het gebruik van informatie- en communicatietechnologieën om opzettelijk en herhaaldelijk vijandelijk gedrag uit te oefenen op een individu of groep, met de bedoeling om anderen te kwetsen”
3. In de systematische review die Mishna, Cook en collega’s uitvoerden voor de Campbell Collaboration in 2009, werd slechts één studie gevonden waarin een programma tegen cyberpesten geëvalueerd werd (namelijk het HAHASO programma, zie tabel).
4. In een commentaar-artikel formuleerden Smith, Salmivalli en Cowie (2012) reeds hun bedenkingen bij de bevindingen en conclusies van Ttofi en Farrington. Ze halen daarbij o.a. aan dat in recente programma’s wel positieve effecten gevonden worden voor bepaalde types van peer monitoring

Bronnen

Bonds, M., & Stoker, S. (2000). *Bully-proofing your school: a comprehensive approach for middle schools*. Sopris West.

Brug, J., & van Assema, P. (2007). *Gezondheidsvoorlichting en gedragsverandering. Een planmatige aanpak*. Assen: Koninklijke Van Gorcum BV.

Chi, C. W., & Frydenberg, E. (2009). Coping in the Cyberworld: Program Implementation and Evaluation – A Pilot Project. *Australian Journal of Guidance and Counselling*, 19(02), 196–215. doi:10.1375/ajgc.19.2.196

Del Rey, R., Casas, J. A., & Ortega, R. (2012). The ConRed Program, an Evidence-based Practice. *Comunicar*, (39), 129–137. doi:10.3916/C39-2012-03-03

DiBasilio, A. (2008). *Reducing Bullying in Middle School Students Through the Use of Student-leaders (Action Research Project Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Master of Arts in Teaching and Leadership)*. Saint Xavier University (Faculty of the School of Education) and Pearson Achievement Solutions, Inc., Chicago, Illinois (US).

Doyle, S. (2011, March). *A program effects case study of the CyberSmart! Student Curriculum in a private school in Florida (Masters of Education, Information Technology)*. Memorial University, St. John's, Newfoundland and Labrador, Canada.

Farrington, D. P., & Ttofi, M. M. (2009). *School-Based Programs to Reduce Bullying and Victimization (No. 6)*. Retrieved from http://www.campbellcollaboration.org/news/_reduction_bullying_schools.php

Kärnä, A., Voeten, M., Little, T. D., Poskiparta, E., Kaljonen, A., & Salmivalli, C. (2011). A large-scale evaluation of the KiVa antibullying program: grades 4-6. *Child development*, 82(1), 311–330. doi:10.1111/j.1467-8624.2010.01557.x

Menesini, E., Nocentini, A., & Palladino, B. E. (2012). Empowering Students Against Bullying and Cyberbullying: Evaluation of an Italian Peer-led Model. *International Journal of Conflict and Violence*, 6(2), 314–321.

Ortega-Ruiz, R., Del Rey, R., & Casas, J. A. (2012). Knowing, Building and Living Together on Internet and Social Networks: The ConRed Cyberbullying Prevention Program. *International Journal of Conflict and Violence*, 6(2), 302–312.

Palladino, B. E., Nocentini, A., & Menesini, E. (2012). Online and offline peer led models against bullying and cyberbullying. *Psicothema*, 24(4), 634–639.

Paul, S., Smith, P. K., & Blumberg, H. H. (2010). Addressing Cyberbullying in School Using the Quality Circle Approach. *Australian Journal of Guidance and Counselling*, 20(2), 157–168.

Paul, S., Smith, P. K., & Blumberg, H. H. (2012). Revisiting cyberbullying in schools using the quality circle approach. *School Psychology International*, 33(5), 492–504. doi:10.1177/0143034312445243

Poskiparta, E., Kaukiainen, A., Pöyhönen, V., & Salmivalli, C. (2012). Bullies' and victims' experiences of the anti-bullying game from the KIVA program. In A. Costabile & B. Spears (Eds.), *The Impact of Technology On Relationships in Educational Settings* (p. 217). Abingdon and New York: Routledge.

Rimal, R. N., & Real, K. (2003). Understanding the Influence of Perceived Norms on Behaviors. *Communication Theory*, 13(2), 184–203. doi:10.1111/j.1468-2885.2003.tb00288.x

Salmivalli, C., Kärnä, A., & Poskiparta, E. (2011). Counteracting bullying in Finland: The KiVa program and its effects on different forms of being bullied. *International Journal of Behavioral Development*, 35(5), 405–411. doi:10.1177/0165025411407457

Salmivalli, C., & Poskiparta, E. (2012). KiVa Antibullying Program: Overview of Evaluation Studies Based on a Randomized Controlled Trial and National Rollout in Finland. *International journal of conflict and violence*, 6(2), 294–302.

Salvatore, A. J. (2006). *An Anti-Bullying Strategy: Action Research in a 5/6 Intermediate School* (Dissertation for the degree of Doctor of Education). University of Hartford, Faculty of the College of Education, Nursing, and Health Professions, West Hartford (US).

Schultze-Krumbholz, A., Wölfer, R., Jäkel, A., Zagorscak, P., & Scheithauer, H. (2012, June). Effective Prevention of Cyberbullying in Germany – The Medienhelden Program. Oral Presentation presented at the XXth ISRA World Meeting, Luxembourg.

Schultze-Krumbholz, A., Wölfer, R., Zagorscak, P., & Scheithauer, H. (2012, October). Stakeholders' Perception of the Cyberbullying Prevention Program "Medienhelden." Poster presentation presented at the conference "Bullying and Cyberbullying: The Interface between Science and Practice," Vienna, Austria.

Smith, P. K., Salmivalli, C., & Cowie, H. (2012). Effectiveness of school-based programs to reduce bullying: a commentary. *Journal of Experimental Criminology*, 8(4), 433–441. doi:10.1007/s11292-012-9142-3

Tangen, D., & Campbell, M. (2010). Cyberbullying Prevention: One Primary School's Approach. *Australian Journal of Guidance and Counselling*, 20(2), 225–234.

Toshack, T., & Colmar, S. (2012). A Cyberbullying Intervention With Primary-Aged Students. *Australian Journal of Guidance and Counselling*, 22(Special Issue 02), 268–278. doi:10.1017/jgc.2012.31

Appendix. Systematische zoektocht naar programma's tegen cyberpesten

De programma's in deze white paper werden opgespoord in het kader van een systematische review studie. Vooraf werden criteria voor inclusie of exclusie geformuleerd. Daarna volgde een brede zoektocht in wetenschappelijke databanken, aangevuld door andere zoekstrategieën (bv. persoonlijk contact, handmatig zoeken). De opgespoorde bronnen werden ten slotte door twee onderzoekers gescreend op basis van de inclusiecriteria.

Inclusiecriteria

De volgende inclusiecriteria werden geformuleerd:

- (a) Populatie. De studie beschrijft de evaluatie van een programma met als doel (hoofddoel of subdoel) het reduceren van cyberpesten onder 6 tot 18 jarigen.
- (b) Interventie. De studie beschrijft een preventieprogramma dat rechtstreeks gericht is op jongeren (geen rapporten over interventies in specifieke gevallen, geen programma's louter gericht op schoolpersoneel...) Het programma bevat minstens een component over cyberpesten of meet een uitkomst voor cyberpesten
- (c) Evaluatie. De studie beschrijft een kwalitatieve of kwantitatieve evaluatie van het programma.

Systematische zoektocht

1. De eerste zoekstrategie bestond er uit om 'Boolean' zoektermen in te geven in wetenschappelijke databanken (2-3 April 2013).

ZOEKTERMEN: (Cyberbullying OR cyber bullying OR cyber-bullying OR electronic bullying OR digital bullying OR online bullying OR internet bullying OR cybervictim* OR cyber-victim* OR online victim*)

AND (intervention OR program OR prevention OR tackling OR combatting OR outcome OR evaluation OR impact OR effect*) AND (teens OR young* OR young people OR adolescents OR students OR pupils)

(netiquette OR internet safety OR online safety OR e-safety OR digital skills OR online literacy OR digital literacy OR internet literacy) AND (intervention OR program OR prevention OR tackling OR combatting OR outcome OR evaluation OR impact OR effect*) AND (teens OR young* OR young people OR adolescents OR students OR pupils)

DATABANKEN: ERIC, MEDLINE, PSYCHINFO, WEB of SCIENCE, Social Services Abstracts, Sociological abstracts, Communication abstracts

2. Handmatige zoektocht in relevante academische tijdschriften (4 april 2013)

TIJDSCHRIFTEN: Australian Journal of Educational Technology, Australian Journal of Guidance and Counseling, Computers in Human Behavior, European Journal of Developmental Psychology, Journal of Adolescent Health, Journal of Community and Applied Social Psychology, School Psychology International

3. Zoektocht via [GOOGLE SCHOLAR](#) (5 april 2013)

4. **E-MAILS** naar onderzoekers die werken rond pesten en cyberpesten (18-19 maart). Deze e-mails werden verzonden via verschillende mailing lijsten (bv. Bullying Research Network, COST Action on Cyberbullying, AoIR, ECREA) en aan persoonlijke contacten.

Resultaten zoektocht

De zoektocht leverde in het totaal 2295 documenten op (zonder duplicaten). In een eerste fase werden deze documenten onafhankelijk gescreend door twee onderzoekers op basis van titel en abstract. Over de gevallen waarover onenigheid bestond, werd achteraf door de twee onderzoekers samen een beslissing genomen. Na deze fase bleven 68 documenten over waarvoor op zoek gegaan werd naar de volledige tekst. Op basis van de volledige tekst werden uiteindelijk 15 studies geselecteerd die voldeden aan de inclusiecriteria. In deze 15 studies worden 11 programma's (in één of meerdere versies) besproken. Negen van deze programma's worden in deze white paper besproken. De andere twee programma's werden enkel geëvalueerd in een masterthesis en worden hier buiten beschouwing gelaten.

NAAM EN HERKOMST VAN HET PROGRAMMA	TYPE STUDIE	KORTE BESCHRIJVING	EVALUATIE
Teens Against Bullying, Verenigde Staten (DiBasilio, 2008)	 Masterthesis	Training van "student-leaders" ter preventie van traditioneel pesten en cyberpesten	Daling in cyberpesten (aantal incidenten)
CyberSmart! Student Curriculum, Canada (Doyle, 2011) Meer informatie	Masterthesis	Lessenpakker over online vaardigheden en cyberpesten.	Daling in cyberpesten (slachtoffers, daders en gerapporteerde incidenten)